

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора економічних наук, професора, завідувача кафедри менеджменту
Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

КРИВОРУЧКО Оксани Миколаївни

на дисертаційну роботу

БЕЛА Олександра Олександровича

**«Розвиток соціальної відповідальності вітчизняного бізнесу в умовах
трансформації соціально-економічних систем,
війни та післявоєнної відбудови»,**

подану на здобуття ступеня доктора філософії у галузі знань 05 «Соціальні та
поведінкові науки» за спеціальністю 051 «Економіка»

Актуальність теми дослідження та її зв'язок із науковими програмами

Сучасний етап розвитку економіки характеризується зростанням ролі соціальної відповідальності бізнесу як важливого чинника забезпечення сталого розвитку, підвищення конкурентоспроможності підприємств та зміцнення суспільної довіри. У світовій практиці відповідальна ділова поведінка розглядається як невід'ємна складова ефективного корпоративного управління, що інтегрує економічні, соціальні, екологічні та етичні принципи діяльності підприємств.

Для України ця проблематика набуває особливої актуальності в умовах повномасштабної війни, масштабних соціально-економічних трансформацій, євроінтеграційних процесів та підготовки до післявоєнної відбудови. За таких умов бізнес дедалі більше виконує не лише економічну, а й важливу соціальну функцію, забезпечуючи підтримку працівників, територіальних громад, розвиток людського капіталу, реалізацію гуманітарних ініціатив та сприяючи зміцненню соціальної стійкості держави.

Незважаючи на значну кількість досліджень із проблематики корпоративної соціальної відповідальності, недостатньо розробленими залишаються питання формування системної соціальної відповідальності бізнесу в умовах воєнних викликів, інституційних трансформацій та післявоєнної відбудови України. Саме це зумовлює актуальність дисертаційного дослідження.

Актуальність дослідження посилюється також тим, що у роботі значну увагу приділено розвитку морального лідерства, корпоративної доброчесності, соціальних інновацій, інклюзивного підприємництва та соціально-солідарної економіки як важливих передумов відновлення людського капіталу, інтеграції ветеранів, підтримки вразливих груп населення та сталого розвитку територіальних громад.

Зв'язок роботи з науковими програмами підтверджується тим, що дослідження виконано відповідно до основних положень Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (затверджені указом Президента

України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019), Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 66-р); Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2024 р. № 821-р); Стратегії запровадження підприємствами звітності із сталого розвитку (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 2024 р. № 1015-р); Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р); Угоди між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, з іншої сторони, про участь України у напрямі «Зайнятість та соціальні інновації» (EaSI) Європейського соціального фонду Плюс (ESF+) (ратифікована Законом України від 26 лютого 2026 р. № 4804-IX).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації, та їх достовірність

Аналіз дисертаційної роботи свідчить, що сформульовані автором наукові положення, висновки та практичні рекомендації є належним чином аргументованими, взаємопов'язаними та відповідають поставленій меті й завданням дослідження. Робота характеризується цілісністю авторської концепції, послідовністю викладення матеріалу та завершеністю наукового пошуку. Достовірність отриманих результатів забезпечується використанням сучасної методології дослідження, що поєднує системний, інституційний, соціокультурний, історико-логічний, порівняльний та комплексний підходи.

Для розв'язання поставлених завдань автором застосовано широкий спектр загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, зокрема методи аналізу й синтезу, систематизації, порівняння, узагальнення, експертних оцінок, кореляційного аналізу, а також соціологічні методи (анкетування, глибинні інтерв'ю та фокус-групові дослідження), що є адекватними предмету, меті та завданням дисертаційної роботи. Інформаційну основу дослідження становлять міжнародні нормативні документи, матеріали Організації Об'єднаних Націй, Організації економічного співробітництва та розвитку, Європейського Союзу, офіційні статистичні дані, міжнародні рейтинги, зокрема Elite Quality Index, а також наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених та результати власних емпіричних досліджень автора. Залучення різнопланових джерел інформації, їх критичне опрацювання та використання сучасного аналітичного інструментарію забезпечили належний рівень достовірності одержаних результатів. Позитивної оцінки заслуговує прагнення автора поєднати теоретичне осмислення проблеми з результатами власних емпіричних досліджень. Це дозволило не лише сформулювати цілісну концепцію розвитку соціальної відповідальності бізнесу, а й обґрунтувати практичні рекомендації щодо формування культури доброчесності, розвитку морального лідерства, соціальних інновацій та системної взаємодії держави, бізнесу і громадянського суспільства в умовах воєнних викликів та післявоєнного відновлення України.

Важливим підтвердженням достовірності отриманих результатів є їх належна апробація. Основні положення дисертації висвітлено у фахових наукових публікаціях і матеріалах міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій, а практичну значущість підтверджено впровадженням окремих результатів у діяльність підприємств та освітній процес закладу вищої освіти.

Таким чином, наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані у дисертаційній роботі, є достатньо обґрунтованими, достовірними та мають належний рівень наукової аргументації. Використаний методичний інструментарій, репрезентативна інформаційна база, результати власних емпіричних досліджень автора та апробація одержаних результатів дають підстави вважати, що поставлені у дисертації завдання успішно вирішено, а отримані результати мають вагоме теоретичне та практичне значення.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Детальний аналіз матеріалів дисертаційної роботи та наукових публікацій здобувача дозволяє підтвердити досягнення поставленої мети та виконання сформульованих завдань дослідження. Автором отримано низку наукових результатів, що спрямовані на розвиток теоретико-методологічних положень та розроблення практичних рекомендацій щодо розвитку соціальної відповідальності вітчизняного бізнесу в умовах трансформації соціально-економічних систем, війни та післявоєнної відбудови України. Основні положення наукової новизни мають такий сутнісний зміст.

1. *Удосконалено теоретичні положення щодо понятійно-категоріального апарату соціальної відповідальності бізнесу (с. 37–52), які, на відміну від існуючих підходів, ґрунтуються на чіткому розмежуванні категорій «соціальна відповідальність бізнесу», «відповідальна ділова поведінка» та «сталий розвиток».*

Автором доведено, що зазначені поняття характеризують різні рівні та аспекти функціонування сучасного бізнесу: соціальна відповідальність визначає стратегічний підхід до управління підприємством, відповідальна ділова поведінка – механізм реалізації принципів належного управління, а сталий розвиток – загальну парадигму розвитку соціально-економічної системи. Теоретичне значення отриманого результату полягає в удосконаленні понятійно-категоріального апарату теорії соціальної відповідальності бізнесу та формуванні методологічної основи для подальших наукових досліджень і розвитку відповідного інструментарію.

2. *Набули подальшого розвитку теоретичні положення щодо мотивації соціально відповідальної поведінки бізнесу (с. 53–66), що базуються на систематизації внутрішніх і зовнішніх мотивів відповідальної поведінки*

підприємств, а також економічних, інституційних, соціальних, моральних і кризових чинників її формування.

На відміну від традиційних підходів, які переважно акцентують увагу на впливі зовнішніх регуляторів, економічних стимулів або нормативних вимог, автором обґрунтовано визначальну роль внутрішньої мотивації керівників, що формується під впливом особистісних цінностей, морального лідерства, організаційної культури та соціального середовища. Заслужує на позитивну оцінку висновок автора про те, що саме внутрішньо сформовані ціннісні орієнтири забезпечують сталість соціально відповідальної поведінки підприємств в умовах криз, війни та високої невизначеності, тоді як зовнішні стимули виконують переважно підтримувальну функцію. Такий підхід суттєво поглиблює наукові уявлення про мотиваційні механізми відповідальної ділової поведінки та створює теоретичне підґрунтя для вдосконалення системи управління підприємствами в сучасних умовах.

3. Дістали подальший розвиток науково-методичні положення щодо оцінювання впливу соціально відповідальної діяльності на розвиток підприємств малого та середнього бізнесу (с. 67–90).

На основі критичного узагальнення результатів міжнародних досліджень автором доведено, що вплив соціальної відповідальності на фінансові результати підприємств має переважно опосередкований і довгостроковий характер та реалізується через підвищення довіри стейкхолдерів, зміцнення ділової репутації, зростання продуктивності праці, лояльності персоналу, покращення взаємодії з партнерами та формування стійких конкурентних переваг.

Слушним, на наш погляд, є здійснений автором критичний аналіз міжнародних емпіричних досліджень, який дозволив не лише систематизувати існуючі наукові підходи, а й аргументувати можливості їх адаптації до умов функціонування українських підприємств, зокрема малого та середнього бізнесу.

Важливим є висновок про те, що ефективність соціально відповідальної діяльності доцільно оцінювати не лише через короткострокові фінансові результати, а й через створення соціального капіталу, зміцнення репутаційних активів і забезпечення довгострокової стійкості підприємства. Запропонований підхід суттєво розширює наукові уявлення про економічну результативність соціальної відповідальності бізнесу та має практичне значення для обґрунтування управлінських рішень щодо інтеграції принципів відповідальної ділової поведінки у стратегію розвитку підприємств.

4. Розроблено науково-методичний підхід до діагностики середовища формування соціально відповідальної поведінки підприємств із використанням інструментарію оцінювання якості еліт (с. 91–126).

Новизна запропонованого нового підходу полягає в інтеграції інструментарію Elite Quality Index у дослідження інституційного середовища розвитку соціальної відповідальності бізнесу, що дозволило перейти від

традиційного аналізу окремих макроекономічних чи інституційних показників до комплексної оцінки якості середовища через систему взаємопов'язаних індикаторів.

Заслуговує на позитивну оцінку проведена автором ідентифікація критичних значень ключових складових індексу для України, що створює методичну основу для своєчасного виявлення інституційних ризиків, які негативно впливають на розвиток соціально відповідальної поведінки підприємств, їх конкурентоспроможність та перспективи післявоєнного відновлення економіки.

Практична цінність запропонованого підходу полягає у можливості його використання як аналітичного інструменту для моніторингу якості інституційного середовища, обґрунтування державної політики у сфері розвитку відповідального бізнесу та прийняття стратегічних управлінських рішень на різних рівнях управління.

5. Набули подальшого розвитку наукові положення щодо визначення передумов і чинників формування соціально відповідальної поведінки підприємств малого та середнього бізнесу в умовах війни (с. 127–169).

Автором на основі проведених емпіричних досліджень встановлено особливості трансформації мотивів поведінки керівників і підприємців в умовах високої невизначеності, воєнних ризиків та нестабільності зовнішнього середовища, визначено ключові бар'єри розвитку соціально відповідальної поведінки та чинники, що стимулюють її поширення.

Обґрунтовано, що в умовах війни традиційні економічні стимули поступаються місцем ціннісним орієнтирам, довірі, моральному лідерству, соціальній згуртованості та здатності керівників приймати відповідальні рішення в кризових ситуаціях.

Практичний інтерес становить запропонована автором модель відповідального кризово-адаптивного управління, яка інтегрує моральне лідерство, внутрішню мотивацію, адаптивність підприємства, довіру стейкхолдерів та соціальну відповідальність у єдину систему забезпечення стійкості бізнесу. Наукова цінність отриманого результату полягає в тому, що запропонований підхід не лише пояснює закономірності зміни управлінської поведінки підприємств в умовах війни, а й створює методологічне підґрунтя для розроблення сучасних механізмів управління соціально відповідальним бізнесом у процесі післявоєнного відновлення економіки України.

6. Удосконалено теоретико-методологічні засади розвитку соціальної відповідальності бізнесу шляхом формування парадигми системної відповідальності та концепції соціальної відповідальності бізнесу (с. 174–201).

На відміну від традиційних концепцій корпоративної соціальної відповідальності, які зосереджують увагу переважно на діяльності окремого підприємства та його взаємодії із заінтересованими сторонами, автором запропоновано системний підхід, відповідно до якого соціальна відповідальність розглядається як результат узгодженої взаємодії держави,

бізнесу, громадянського суспільства, освітньо-наукових установ, міжнародних організацій та інших соціальних інститутів.

Переконливо доведено перехід від традиційної моделі корпоративної соціальної відповідальності до парадигми системної відповідальності, що дозволяє комплексно враховувати інституційні, економічні, соціальні, етичні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства. Запропонована концепція вирізняється цілісністю, логічністю побудови та орієнтацією на сучасні виклики, пов'язані з воєнним станом і післявоєнною відбудовою України. Її практична цінність полягає у створенні теоретичного підґрунтя для формування державної політики у сфері відповідальної ділової поведінки, удосконалення механізмів взаємодії між основними учасниками соціально-економічної системи та інтеграції принципів соціальної відповідальності у стратегії сталого розвитку. Саме цей результат є одним із найбільш вагомих здобутків дисертаційної роботи, оскільки формує нове бачення ролі бізнесу як активного учасника суспільних трансформацій, забезпечення соціальної стійкості та післявоєнного відновлення України.

7. Удосконалено теоретико-методичні положення щодо формування культури доброчесності підприємств та розвитку морального лідерства (с. 202–248).

Запропоновано комплексний підхід до формування культури доброчесності, який, на відміну від існуючих розробок, ґрунтується на інтеграції комплаєнс-механізмів, поведінкової етики, морального та службового лідерства, внутрішньої мотивації персоналу й інформаційно-методичного забезпечення у єдину систему корпоративного управління.

Особливо слід відзначити авторський підхід до розгляду культури доброчесності не лише як сукупності етичних норм або механізму запобігання порушенням, а як стратегічного ресурсу забезпечення довгострокової стійкості підприємства, підвищення якості управлінських рішень і зміцнення довіри між усіма заінтересованими сторонами. Науковий інтерес становить обґрунтування визначальної ролі морального лідерства у формуванні організаційної культури, заснованої на принципах відкритості, відповідальності, справедливості та доброчесності. Важливим результатом дослідження є розроблення практичних рекомендацій щодо впровадження інструментів розвитку культури доброчесності, які можуть бути використані підприємствами для підвищення ефективності корпоративного управління, мінімізації репутаційних ризиків та забезпечення сталого розвитку в умовах воєнних і післявоєнних трансформацій.

8. Набули подальшого розвитку науково-методичні положення щодо інформаційно-методичного забезпечення розвитку соціальної відповідальності бізнесу та формування екосистеми соціальних інновацій (с. 234–289).

Автором запропоновано комплекс інформаційно-методичних матеріалів щодо розвитку культури доброчесності підприємств, який включає рекомендації з формування етичних стандартів, розвитку морального лідерства,

удосконалення внутрішніх комунікацій та впровадження принципів відповідальної ділової поведінки у практику управління.

Розроблений теоретико-методичний підхід до формування реабілітаційно-інклюзивного сегмента екосистеми соціальних інновацій і соціального підприємництва ґрунтується на інтеграції держави, бізнесу, громадянського суспільства, освітньо-наукових установ та соціальних підприємств у вирішенні актуальних соціальних проблем.

Наукова цінність запропонованих положень полягає у розширенні концептуальних засад розвитку соціальних інновацій як складової системної соціальної відповідальності бізнесу, а практичне значення – у створенні організаційних передумов для соціальної інтеграції ветеранів, осіб з інвалідністю та інших вразливих категорій населення, розвитку інклюзивного підприємництва та реалізації принципів системної відповідальності у процесі післявоєнної відбудови України. Запропоновані рекомендації мають прикладний характер і можуть бути використані органами державної влади, суб'єктами господарювання та громадськими організаціями під час розроблення програм соціального розвитку, підтримки соціального підприємництва та відновлення людського капіталу.

Отже, найбільш вагомим науковим результатом дисертації є формування авторської парадигми системної відповідальності бізнесу, яка розширює традиційне трактування корпоративної соціальної відповідальності та формує новий методологічний підхід до дослідження взаємодії держави, бізнесу і суспільства в умовах сучасних трансформацій. Саме цей результат визначає концептуальну цілісність дисертації та вирізняє її серед сучасних досліджень із проблематики соціальної відповідальності бізнесу.

Теоретична і методологічна цінність та практична значущість наукових результатів

Науково-практична цінність отриманих результатів дисертації полягає у розвитку теоретико-методологічних, методичних і прикладних засад формування та розвитку соціальної відповідальності вітчизняного бізнесу в умовах трансформації соціально-економічних систем, воєнних викликів та післявоєнної відбудови України. Запропоновані автором положення є логічно взаємопов'язаними, базуються на сучасних концепціях соціальної відповідальності, відповідальної ділової поведінки, соціальних інновацій, інституціональної економіки та сталого розвитку, а також враховують сучасні тенденції розвитку національної економіки, процеси європейської інтеграції та необхідність формування нової моделі взаємодії держави, бізнесу і суспільства.

Усі положення наукової новизни доцільно поділити на дві взаємопов'язані групи.

До першої групи належать результати, що мають переважно теоретичне та методологічне значення, а саме: удосконалення понятійно-категоріального апарату теорії соціальної відповідальності бізнесу шляхом розмежування понять «соціальна відповідальність бізнесу», «відповідальна ділова поведінка» та «сталий розвиток» (с. 37–52); розвиток теоретичних положень щодо

мотивації соціально відповідальної поведінки бізнесу (с. 53–66); розвиток науково-методичних положень щодо оцінювання впливу соціально відповідальної діяльності на розвиток підприємств малого та середнього бізнесу (с. 67–90); удосконалення теоретико-методологічних засад розвитку соціальної відповідальності бізнесу шляхом формування парадигми системної відповідальності та концепції соціальної відповідальності бізнесу (с. 174–201); удосконалення теоретико-методичних положень щодо формування культури доброчесності підприємств та розвитку морального лідерства (с. 202–248). Зазначені результати істотно розширюють сучасні наукові уявлення про природу, механізми та закономірності формування соціально відповідальної поведінки бізнесу, поглиблюють методологічні засади дослідження взаємодії держави, бізнесу та суспільства, а також формують нові концептуальні підходи до забезпечення соціальної стійкості та відповідального розвитку економіки в умовах воєнних і післявоєнних трансформацій.

До другої групи доцільно віднести результати, що мають переважно методичне та практичне значення, а саме: розроблений науково-методичний підхід до діагностики середовища формування соціально відповідальної поведінки підприємств із використанням інструментарію Elite Quality Index (с. 91–126); розвиток наукових положень щодо визначення передумов і чинників формування соціально відповідальної поведінки підприємств малого та середнього бізнесу в умовах війни та кризово-адаптаційної моделі відповідального управління (с. 127–169); розвиток науково-методичних положень щодо інформаційно-методичного забезпечення розвитку соціальної відповідальності бізнесу, формування екосистеми соціальних інновацій і соціального підприємництва (с. 234–289), а також розроблені рекомендації щодо формування культури доброчесності, розвитку морального лідерства, використання механізмів соціального підприємництва, інклюзивного розвитку та реабілітаційно-інтеграційних програм. Зазначені результати можуть бути безпосередньо використані органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами різних видів економічної діяльності, громадськими організаціями та закладами вищої освіти при розробленні програм розвитку відповідального бізнесу, удосконаленні систем корпоративного управління, формуванні державної політики у сфері соціальної відповідальності, розвитку соціального підприємництва та реалізації заходів післявоєнного відновлення України.

Розроблені положення дисертації використані ТОВ «КАЛІБРУВАЛЬНА ЛАБОРАТОРІЯ «МЕТРОЛОГІЯ» (довідка про впровадження № 1121-25 від 21 листопада 2025 року); Товариством з обмеженою відповідальністю «Науково-виробничий комплекс «Технології Підйому» (акт впровадження № 54/25-01 від 23 грудня 2025 року); ФОП "АДАМЯН" (м. Харків), що підтверджено актом впровадження № 89/25-02 від 25 грудня 2025 року; КЗ Харківський міський центр комплексної реабілітації осіб з інвалідністю «Промінь» (акт впровадження № 213/26-01 від 15 січня 2026 року), фізичної особи-підприємця «ФОП СУМЕНКО Т. Ю.» (м. Харків), що підтверджено довідкою про впровадження 12/26 від 19 січня 2026 року.

Теоретичні та практичні розробки, запропоновані в дисертації, використовуються в навчальному процесі Українського державного університету залізничного транспорту при викладанні дисциплін «Основи бізнесу», «Державне управління економікою», «Управління бізнес-проєктами», «Організаційна культура підприємств», «Бізнес-етика», «Соціальне підприємництво» і при виконанні кваліфікаційних робіт, що підтверджується актом впровадження від 27 січня 2026 року.

Наведені акти впровадження підтверджують, що результати дослідження мають не лише науковий, а й прикладний характер та можуть бути використані як підприємствами, так і закладами освіти.

Повнота відображення наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих працях

Основні наукові результати, теоретичні узагальнення та прикладні висновки дисертаційного дослідження достатньо повно відображені в наукових публікаціях здобувача. За темою дисертації опубліковано у 24 наукових працях, серед яких 12 статей у наукових фахових виданнях; 12 тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Про достатню апробацію свідчить суттєва кількість тез науково-практичних конференцій. Загальний обсяг опублікованих праць за темою дисертації становить 15,43 ум.-друк. арк., особисто автору належить 11,56 ум.-друк. арк.

У процесі оприлюднення наукових результатів було дотримано вимоги пунктів 8 і 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою КМУ №44 від 12.01.2022 р. Це підтверджує достатність публікацій.

Відповідність дисертації встановленим вимогам

Структура дисертації є традиційною, містить три розділи, анотації, список публікацій автора, вступ, висновки, додатки, до яких включено довідки про впровадження результатів. Обсяг основного тексту дисертації становить 11,45 авт. арк. Матеріал написано у науковому стилі, логічно, структура дисертації відповідає завданням. Оформлення дослідження повністю відповідає вимогам Наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» зі змінами від 31.05.2019 р.

Дотримання академічної доброчесності

Дисертаційна робота Бели Олександра Олександровича «Розвиток соціальної відповідальності бізнесу в умовах трансформації соціально-економічних систем, війни та повоєнної відбудови» виконана з дотриманням принципів академічної доброчесності та наукової етики. У процесі дослідження здобувач дотримувався встановлених норм щодо самостійності виконання

наукової роботи, коректності використання джерел та достовірності отриманих результатів.

Основні наукові положення, висновки та рекомендації, представлені у дисертації, є результатом власних досліджень автора. Використані джерела оформлені належним чином, що свідчить про дотримання вимог академічної доброчесності. Таким чином, дисертаційна робота відповідає сучасним вимогам щодо забезпечення академічної доброчесності та наукової етики.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації

Високо оцінюючи науковий рівень дисертаційного дослідження, його теоретичну й практичну значущість, необхідно зазначити, що окремі положення роботи мають дискусійний характер або можуть бути предметом подальшого наукового розвитку. Висловлені нижче зауваження не знижують загальної позитивної оцінки дисертації, а розглядаються як рекомендації, спрямовані на поглиблення окремих аспектів дослідження та розширення перспектив подальших наукових пошуків.

1. Запропоноване у підрозділі 2.1 (с. 91 – 127) використання Elite Quality Index є одним із найбільш цікавих і науково нових елементів дисертації. Але цей інструментарій фактично передбачає екстраполяцію оцінки макроінституційного середовища на рівень соціально відповідальної поведінки окремих підприємств. В роботі не повною мірою розкрито, яким чином забезпечується такий перехід, адже між якістю інституційного середовища та реальною поведінкою суб'єктів господарювання діє низка проміжних чинників, зокрема галузева специфіка, конкурентне середовище, регіональні особливості, система корпоративного управління та організаційна культура підприємства.

2. Позитивно оцінюючи значний обсяг емпіричних матеріалів, поданих у підрозділі 2.3 (с.153 – 168), доцільно зазначити, що результати глибинних інтерв'ю могли б бути представлені у вигляді узагальнюючих схем або матриць, що полегшило б їх сприйняття та інтерпретацію.

3. У підрозділі 3.1 (с. 174 – 202) автор формує парадигму системної відповідальності, у якій держава, бізнес, громадянське суспільство, освіта та інші інститути взаємодіють на основі спільних цінностей і довіри. Такий підхід виглядає концептуально цілісним. Водночас дискусійним залишається питання, які саме інституційні та економічні механізми здатні забезпечити стійкість запропонованої моделі в умовах конфлікту інтересів, обмеженої раціональності та опортуністичної поведінки економічних агентів.

4. У підрозділі 3.3 (с. 213 – 234) моральне лідерство визначено як один із ключових чинників розвитку соціальної відповідальності бізнесу. Разом із тим, сучасні теорії організації та корпоративного управління виходять із того, що результативність діяльності підприємств значною мірою визначається інституційними механізмами управління, а не лише особистісними якостями керівників. Тому доцільно було б більш чітко окреслити співвідношення морального лідерства з формальними механізмами корпоративного управління та корпоративного контролю.

5. У підрозділі 3.5 (с. 249 – 289) автором запропоновано модель взаємодії держави, бізнесу, соціального підприємництва, реабілітаційних установ та освітніх організацій у межах екосистеми соціальних інновацій. Однак запропонована модель має переважно концептуальний характер, тоді як питання координації взаємодії її учасників, розподілу відповідальності, ресурсного забезпечення та врегулювання можливих конфліктів інтересів висвітлено недостатньо. Їх подальша деталізація сприяла б підвищенню практичної реалізованості запропонованої моделі.

6. Дисертація охоплює широкий спектр сучасних викликів розвитку соціальної відповідальності бізнесу, проте питання цифрової трансформації розглянуто лише фрагментарно. З огляду на активне впровадження цифрових технологій, штучного інтелекту та цифрових платформ перспективним напрямом подальших досліджень видається аналіз їх впливу на механізми забезпечення корпоративної доброчесності, прозорості, взаємодії зі стейкхолдерами та розвитку відповідальної ділової поведінки.

Загальний висновок

Дисертаційна робота Бели Олександра Олександровича на тему «Розвиток соціальної відповідальності бізнесу в умовах трансформації соціально-економічних систем, війни та повоєнної відбудови», подана на здобуття ступеня доктора філософії за галуззю знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 051 «Економіка», є завершеною науковою роботою, написаною на актуальну тему у відповідності з пріоритетними напрямами наукових досліджень, планами наукової роботи Українського державного університету залізничного транспорту. Робота має високе теоретичне значення для розвитку вітчизняної економічної науки та практичну цінність для українського бізнесу і реабілітаційно-інклюзивного сектору.

Наукові положення та висновки свідчать про досягнення поставленої мети і вирішення науково-практичного завдання, що полягає у розвитку теоретико-методологічних положень, удосконаленні методичних підходів та розробленні практичних рекомендацій щодо розвитку соціальної відповідальності вітчизняного бізнесу в умовах трансформації соціально-економічних систем, війни та післявоєнної відбудови України.

Пропозиції пройшли необхідну апробацію на вітчизняних та міжнародних науково-практичних конференціях та у повній мірі відображені у публікаціях здобувача у необхідній кількості та достатньому обсязі. Розподіл авторського внеску у спільних наукових публікаціях свідчить про академічну доброчесність здобувача. Пропозиції дисертації впроваджені у роботу підприємств та закладу вищої освіти, опубліковані повно й у достатній кількості згідно з сучасними вимогами до публікацій наукових здобутків дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Вони у сукупності розвивають теорію інституціональної економіки, поведінкових наук, соціальної психології, корпоративного управління, концепцій відповідальної ділової поведінки.

Оформлення, структура й обсяг роботи відповідають встановленим вимогам.

Дисертація Бели Олександра Олександровича на тему «Розвиток соціальної відповідальності бізнесу в умовах трансформації соціально-економічних систем, війни та повоєнної відбудови» за своїм змістом відповідає вимогам до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії, а саме вимогам пунктів 6, 7, 8 і 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою КМУ №44 від 12.01.2022 р. із змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 21.03.2022 р. № 341 та від 19.05.2023 р. № 502.

Викладені аргументи дозволяють дійти висновку про те, що Бела Олександр Олександрович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії у галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 051 «Економіка».

Офіційний опонент:

завідувач кафедри
менеджменту Харківського
національного
автомобільно-дорожнього
університету, доктор
економічних наук,
професор

Оксана КРИВОРУЧКО

Відомо Криворучко О. М. завідувач
Проректор

Михайло
Лихачев